

Про необхідність усунення міжгалузевих диспропорцій з метою інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства

В статті висвітлені результати досліджень з інвестиційних аспектів стратегії розв'язання проблеми міжгалузевих диспропорцій міжгалузеві диспропорції, інвестиційне забезпечення, сільське господарство, регулювання

Міжгалузеві диспропорції, що склалися в економіці України, негативно позначаються на розвитку, насамперед, сировинно виробляючих галузей, зокрема, сільського господарства. Усунення цих диспропорцій потребує здійснення значних економічних трансформацій, а також формування багаторівневих, складних і різноманітних механізмів. Однак нині поки що відсутні не лише такі механізми, а й сама стратегія подолання міжгалузевих диспропорцій в економіці. Розроблення зазначеної стратегії стримує відсутність єдиних підходів до вирішення проблеми, про що свідчать діаметральні протилежні за змістом останні публікації [1, 2].

Погляди щодо необхідності усунення міжгалузевих диспропорцій з метою сталого розвитку сільського господарства найбільш послідовно відстоює Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" (далі ННЦ ІАЕ) [3, 4, 5, 6 і 7]. У травні місяці 2004 р. директор ННЦ ІАЕ П.Т. Саблук подав Президенту України відповідну доповідну записку.

Метою цієї статті є висвітлення результатів досліджень з інвестиційних аспектів стратегії розв'язання проблеми міжгалузевих диспропорцій, здійснених в ННЦ ІАЕ і використаних при підготовці зазначеної доповідної записки Президенту України.

Встановлено, що формування інноваційного та конкурентоспроможного виробництва неможливе без вирішення проблеми його інвестиційного забезпечення. Однак ця проблема тривалий час у державі не вирішується. Інвестиції у сільське господарство надзвичайно низькі. Їх частка у сукупних інвестиціях в економіку складає лише 3-4 %, тоді як тут виробляється майже 15% ВВП, зосереджено більше 40% капіталу держави (разом з вартістю землі) і 15% працюючих.

Головною причиною незадовільного інвестиційного забезпечення аграрної сфери є міжгалузеві диспропорції, про що свідчать, зокрема, високі значення коефіцієнтів кореляції (більше 0,9) між показниками динаміки обсягів інвестицій в сільське господарство та диспаритету цін на продукцію сільського господарства і ресурсовиробляючих галузей.

Показник норми прибутку, який є основним індикатором для інвесторів, у середньому за 1996-2003 р. становив мінус 0,4%, тоді як, норма прибутку в банківській сфері у цей час дорівнювала 10%, оптовій та роздрібній торгівлі – 9, транспорті й зв'язку – 7,3, а в промисловості – 3,8%. У 2003 р. більшість підприємств галузі були збитковими (нормою є - 5-7%). Під впливом міжгалузевих диспропорцій сільське господарство порівняно із середньо економічним рівнем норми прибутку лише впродовж 1996-2003 рр. недоотримало більше 60 млрд.грн. (табл. 1).

Таблиця 1 – Недоодержаний прибуток сільського господарства (порівняно з середньою нормою прибутку по економіці)

Роки	Фактично одержано прибутку (+), збиток (-) в сільському господарстві, млрд грн	Норма прибутку, %			Розмір функціонуючого власного капіталу, млрд. грн.	Недоотриманий прибуток сільського господарства, млрд. грн.
		Економіка (включаючи банки)	Сільське господарство	Різниця у нормі прибутку в сільському господарстві порівняно з економікою (+,-)		
1996	-1,3	2,14	-0,33	-2,47	400	-9,9
1997	-3,4	2,05	-0,86	-2,91	393	-11,4
1998	-4,4	0,54	-1,18	-1,72	374	-6,4
1999	-3,8	1,10	-1,05	-2,15	363	-7,8
2000	1,4	2,00	0,41	-1,59	340	-5,4
Разом 1996-2000 рр.	-11,5	1,54	-0,61	-2,15	X	-40,9
2001	0,7	2,91	0,26	-2,65	284	-7,5
2002	-0,3	2,08	-0,01	-2,19	272	-6,0
2003	0,7	2,70	0,28	-2,42	255	-6,2
Всього за 1996-2003 рр.	10,4	1,92	-0,38	-2,30	X	-60,6

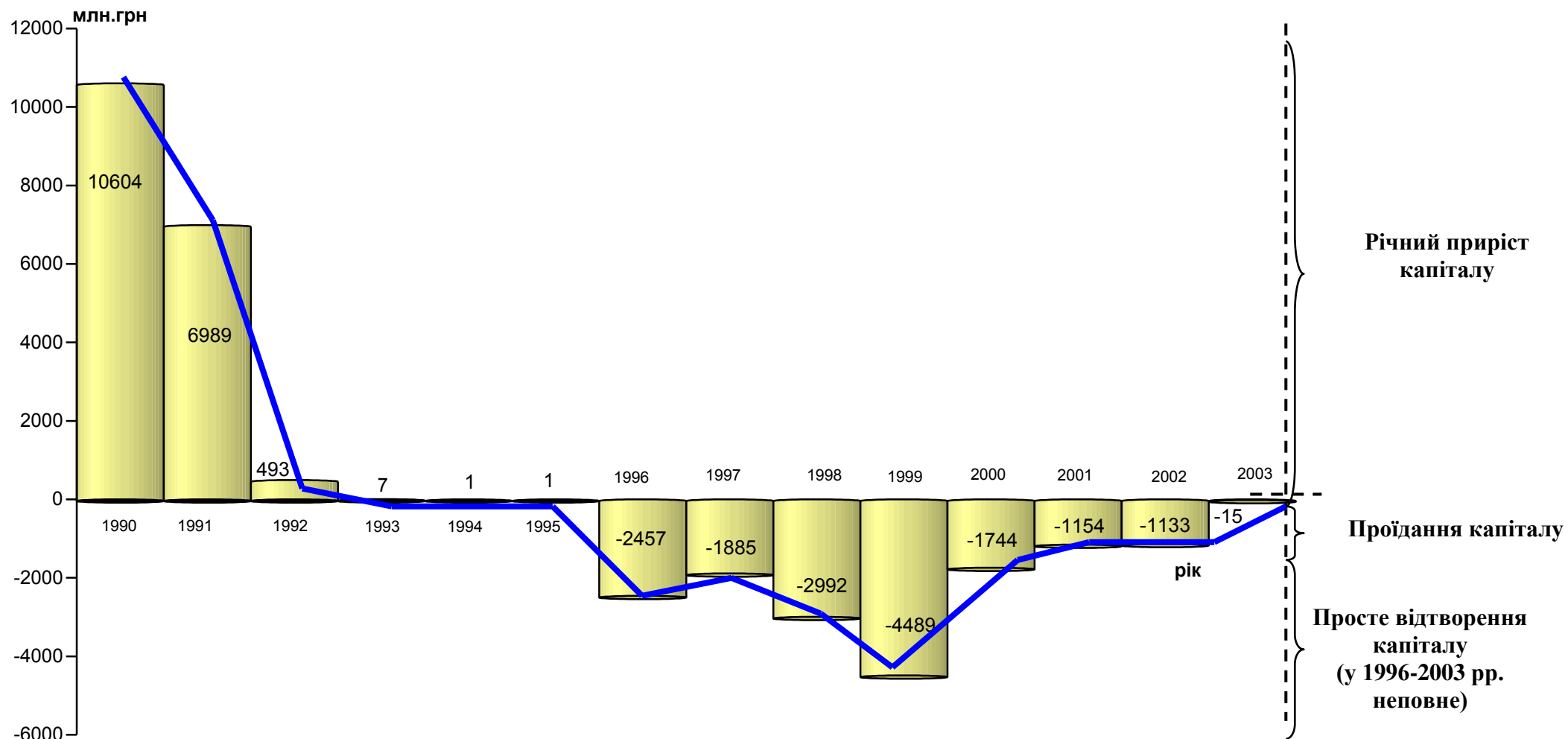

Рисунок 1 – Динаміка обсягів нагромадження основного і оборотного капіталу в сільському господарстві (у порівнянних цінах, без вартості землі)

Тривала збитковість сільського господарства порушила в ньому відтворювальні процеси (рис.1).

Рис. свідчить, що істотний приріст основного й оборотного капіталу в сільському господарстві мав місце лише в 1990-1992 рр. У 1993-1995 рр. забезпечувалося просте відтворення, а в 1996-2003 рр. обсяг капіталу зменшувався. Загальний обсяг скорочення капіталу в сільському господарстві склав майже 16 млрд.грн. у порівнянних цінах 1996 р., або 23 млрд.грн. у фактичних цінах. У 2003 р. майже забезпечувалося просте відтворення основного і оборотного капіталу галузі.

Міжгалузеві диспропорції завдають шкоду не тільки сільському господарству, а всій державі. Одна гривня, вкладена у сільське господарство, забезпечує у десять разів більший мультиплікативний ефект в інших галузях економіки. І, навпаки, збитковість сільського господарства, яка супроводжується “проїданням” капіталу та скороченням обсягів його виробництва, породжує негативний ефект.

Поліпшення економічної ситуації в сільському господарстві та необхідність його інноваційного розвитку потребують здійснення невідкладних заходів щодо усунення міжгалузевих диспропорцій, обмеження надмірних “апетитів” посередників, оптимізації структури споживання і накопичення. Зарубіжний досвід свідчить про можливість вирішення цієї проблеми. Так, США, Японія та країни Західної Європи здійснювали регулювання економіки з метою отримання галузями “нормального прибутку”. У процесі такого регулювання застосовувалися ціновий, податковий, інвестиційний, кредитний, митний, амортизаційний та інші механізми. При цьому прибуток банків обмежувався 1-6% від загальної суми чистого результату по промисловості та сільському господарству, а маржа посередницьких й обслуговуючих структур - 5%. Такі пропорції в міжгалузевій структурі прибутку забезпечували збалансований розвиток економіки.

Проблема усунення міжгалузевих диспропорцій не є аграрною, тому з метою розробки та реалізації стратегії розв’язання цієї проблеми необхідно створити спеціальний державний орган, наприклад, державну комісію з питань стратегічного регулювання економіки. Вона має забезпечити розроблення заходів щодо усунення міжгалузевих диспропорцій на користь аграрної сфери й активізації інвестиційних та інноваційних процесів. Насамперед, слід визначити і законодавчо закріпити нормативні рівні прибутку галузей та визначити ставки оподаткування надприбутків.

Водночас деякі автори, особливо із середовища іноземних експертів та їх українських партнерів по проектах технічної допомоги, ґрунтуючись на теорії ринкового класицизму і неокласицизму відкидають необхідність регулювання норми прибутку і надання державної підтримки сільському господарству. Вони вважають, що, так звана, “невидима рука” ринку відрегулює ринкові ціни. Зокрема, С.І.Дем’яненко стверджує, що корені сучасних проблем сільського господарства знаходяться у колективізації сільського господарства і командно-адміністративній економіці, а тому їх залишки слід ліквідувати; сільське господарство ніколи не було прибутковим і ефективним; сільське господарство було донором економіки; сучасним українським управлінням і економістам-аграрникам, які отримали освіту та досвід у плановій економіці, складно зрозуміти сучасні процеси і виробити рекомендації з врахуванням ринкової економіки та світового досвіду; держава повинна всіляко стимулювати розвиток конкурентних ринків як найкращого механізму регулювання цін; дискусія щодо проблеми цінового диспаритету безплідна, а постановка цього питання некоректна; хоча розвинені країни й виділяють величезні кошти на підтримку сільського господарства, які в окремих з них досягають 60% всіх грошових надходжень товаровиробників, для України прийнятий лише досвід Нової Зеландії та Аргентини, де ця допомога мінімальна (1-6%); пропозиції щодо регулювання норми прибутку в різних галузях економіки є абсурдними, а досвід такого регулювання у інших країнах не слід застосовувати, бо це протирічить правилам СОТ; державна підтримка аграрного бізнесу є неефективним напрямом використання коштів держбюджету, а тому замість неї краще стимулювати попит населення шляхом надання йому адресної

допомоги; державна підтримка сільського господарства недоцільна в Україні також ще й тому, що її обсяги нині скорочує ЄС [2].

Наведені вище аргументи не мають будь-якої внутрішньої логіки і не враховують реального стану економіки України, а також ігнорують положення сучасної економічної теорії та світової практики.

Заходи щодо усунення міжгалузевих диспропорцій пов'язані, насамперед, з наведенням елементарного порядку в економіці та її стабілізації, протидії надмірним апетитам монопольних, виробничих, посередницьких та інших структур, що у більшості випадків за активної підтримки корумпованих чиновників активно діють на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства і отримують надприбутки. Ці заходи не вимагають коштів бюджету, мають тимчасовий характер, потрібні в період становлення і освоєння суб'єктами ринку "правил гри", які поширені у ринкових економіках інших країн.

Що стосується державної підтримки сільського господарства, то вона теж потрібна. Аргументи її опонентів, що всіяке стимулювання державою розвитку конкурентних ринків та ринкової інфраструктури забезпечить прибутковість аграрної сфери не підтверджуються світовою практикою. Наприклад, сільськогосподарські товаровиробники Німеччини, де добре розвинені ринки продовольства та їх інфраструктура, отримують дотації у розмірі 320 євро на 1 га земельних угідь. Отже, проблема не лише у конкурентних ринках.

Водночас, стосовно оцінки інвестиційної сприятливості аграрної реформи у світлі новітніх економічних теорій і публікацій слід зазначити, що

ринкова трансформація економіки України, зокрема, й аграрної, здійснювалася за рецептами світових фінансово – економічних інституцій, які у країнах з перехідною економікою, реалізують економічну політику, оформлену у вигляді Вашингтонського консенсусу (домовленості між МВФ, Світовим банком і міністерством фінансів США). Ця політика та розроблені на її основі приписи МФК, згідно з якими ринки самі по собі забезпечують успішний розвиток економіки, не визнається можливість державного втручання в функціонування ринків і необхідність заходів щодо стимулювання зростання і підвищення життєвого рівня населення. Дивно, але факт, що МФК, створений за ідеологією Кейнса, відмовився від реалізації положень теорії свого "хрещеного" батька.

На думку Джозефа Стігліца, автора сучасних праць з економіки інформації, сучасної макроекономічної теорії, теорій економічного розвитку та торгівлі, політика Вашингтонського консенсусу, якої дотримується більшість іноземних експертів та їх українських колег по проектах іноземної допомоги, у багатьох випадках призвела до негативних наслідків і є неадекватною для країн, що знаходяться на початковому етапі перехідного періоду. Досвід східно азійських та європейських країн, зокрема Польщі й Китаю, свідчать, що вони добилися успіху лише тому, що не слідували політиці Вашингтонського консенсусу.

Інвестиційні реалії аграрної економіки і соціальної сфери села України змушують задуматися над цілями реформ. Нині очевидно, що обмеження цих цілей лише необхідністю формування ринків аграрної продукції є помилковим і особливо згубним для аграріїв, які багаточисельні, розпорошені й організаційно не згуртовані. Тому покупці, а це переважно посередники, здійснюють узгоджену цінову політику. Внаслідок цього на ринках сільськогосподарської продукції сформувалися не ринкові, а спотворені ціни. Приклади диктату монополістів посередників на ринках сільськогосподарської продукції і ресурсах для виробників галузі є масовими. То ж надіятися на "невидиму руку" ринку впродовж 12 років з початку реформ можуть лише люди, які неухважно до проблем і майбутньої долі народу. Успішним був досвід ринкової трансформації економіки у країнах, де у центр реформ була поставлена проблема боротьби з бідністю. В Україні ж реалізовані підходи ринкового фундаменталізму, які ігнорують або лише декларують наміри вирішити зазначену проблему, а також не передбачають участі держави у її розв'язанні. Тому ННЦ ІАЕ звертає постійно увагу на необхідність формування системи

справедливих економічних відносин на ринках аграрної продукції, які в комплексі з інструментами соціального захисту забезпечать подолання бідності як сільського, так і міського населення.

Не можна погодитися з іноземними й вітчизняними ринковими гуру, що адресна допомога бідним розв'яже проблему бідності на селі. Держава має сприяти бідним у створенні робочих місць у сільській місцевості, наданні гарантій у отриманні працюючими селянами зарплати, захисту їх прав власності на майно реорганізованих КСП та отримання орендної плати на нормальному рівні. Тобто, держава має бути відповідальною за забезпечення соціальної справедливості, а також орієнтацію економічних процесів, зокрема, й в аграрній сфері, на розвиток людського потенціалу, а це вимагає інвестицій у людський капітал, а також в ринкову інформацію.

Вважаю, що висновки Дж. Стігліца, які він зробив у процесі широкого аналізу причинно – наслідкових зв'язків, взаємозалежностей і взаємовпливу різноманітних перетворень в ході економічних перетворень в різних країнах світу, повністю прийнятні для аграрної сфери України. Це: “фундаментальне нерозуміння процесів”, “грубі промахи”, та ігнорування послідовності реформ, які призводять до катастрофічних наслідків. За цих умов дія “невидимої руки” А. Сміта вкрай обмежена.

Тому з метою усунення міжгалузевих диспропорцій в економіці України слід розробити і запровадити механізми регулювання норми прибутку у галузях економіки з тим, щоб, зокрема, подолати збитковість сільського господарства і підняти рівень його норми прибутку.

Заходи щодо регулювання норми прибутку можуть бути недостатніми для забезпечення прибутковості сільського господарства на рівні середньому по економіці. Тому необхідно здійснювати також додаткові бюджетні, організаційні, економічні, правові, адміністративні та інші заходи, спрямовані на підтримку галузі у період виходу її з кризового стану. Зокрема, слід:

- удосконалити структуру економіки в напрямку пріоритетного розвитку виробничих галузей, зокрема, сільського господарства, промисловості, будівництва;
- забезпечити дотримання законодавчих норм щодо пріоритетності соціального розвитку села та агропромислового комплексу;
- розробити і запровадити механізми державної підтримки сільського господарства через цінові, податкові, кредитні та інші важелі;
- забезпечити прозорість в економічних взаємовідносинах аграрного сектора з іншими галузями економіки;
- подолати тіньові механізми вилучення прибутків сільськогосподарських товаровиробників;
- удосконалити внутрішньогалузеву структуру та поліпшити економічні умови розвитку про галузей сільського господарства;
- підвищити конкурентоспроможність сільського господарства та його інвестиційну привабливість;
- здійснити організаційні заходи щодо прискорення процесів спеціалізації і концентрації сільського господарства, кооперації сільськогосподарських товаровиробників та їх інтеграції з промисловими, обслуговуючими, торгівельними й іншими підприємствами.

Вирівнюванню економічних умов діяльності сільськогосподарських товаровиробників будуть також сприяти заходи щодо прискорення соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом посилення інвестиційної спрямованості аграрної реформи, усунення суперечностей та економічних деформацій в інвестиційній сфері. За умов регулювання міжгалузевих економічних відносин активна аграрна інвестиційна політика здатна у 2004-2015 роках стимулювати процеси надходження в сільське господарство інвестиційних ресурсів та їх ефективне використання. Основні заходи Уряду у цьому напрямі слід спрямовувати на створення дієвих механізмів активізації інвестиційної діяльності товаровиробників всіх форм

власності та залучення у сільське господарство інвестицій з інших галузей і сфер економіки. Розрахунки, здійснені у відділі інвестицій ННЦ ІАЕ за варіантами помірного розвитку свідчать, що у 2005-2006 рр. можна подолати тенденцію скорочення основного капіталу сільського господарства, забезпечити його просте відтворення, поліпшити вікову структуру основних засобів, а надалі у 2007-2011 рр. - забезпечити темпи щорічного накопичення капіталу на рівні 5-6%. Це дозволить збільшити обсяги інвестицій у основний капітал галузі з очікуваних у 2004 р. 2,3 млрд.грн. до 13 млрд. грн. в 2015 р.[табл. 2]

У 2011-2015 рр. передбачається істотне підвищення рівня забезпеченості галузі матеріально-технічними ресурсами, а також зростання її частки у загальному обсязі інвестицій у економіку з нинішніх 4% до 9-10% у 2015 . Згідно з оптимістичним варіантом розвитку зазначені показники будуть досягнуті на 3 роки раніше.

Таблиця 2 –Прогноз потреби інвестицій в основний капітал для стабілізації і забезпечення сталого розвитку сільського господарства України в 2004-2015 роках

Варіанти прогнозу	Прогноз				
	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2010 р.	2015 р.
I. Песимістичний варіант					
Всього інвестицій в основний капітал, млрд. грн.	2,3	2,5	3,2	6,0	11,0
в тому числі на:					
просте відтворення	2,3	2,5	2,5	3,0	6,0
розширене відтворення	-	-	0,7	3,0	5,0
II. Варіант помірного розвитку					
Всього інвестицій в основний капітал, млрд. грн.	2,3	3,0	4,0	7,0	13,0
в тому числі на:					
просте відтворення	2,3	3,0	2,5	3,5	6,0
розширене відтворення	-	-	1,5	3,5	7,0
III. Оптимістичний варіант					
Всього інвестицій в основний капітал, млрд. грн.	2,3	3,0	5,0	10,0	15,0
в тому числі на:					
просте відтворення	2,3	2,5	3,0	4,0	6,0
розширене відтворення	-	0,5	2,0	6,0	9,0

Пріоритетними мають бути заходи щодо утвердження інноваційної моделі розвитку та забезпечення сталого соціального-економічного зростання, а саме :

–у галузях рослинництва – технічне переоснащення та оновлення матеріально-технічної бази господарюючих структур, впровадження нового покоління машин та енерго-, ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції провідних галузей; створення й удосконалення матеріально-технічної бази для промислового виробництва якісного насіння вітчизняних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, доведення його до посівних кондицій та застосування нових сортів плодкових культур і винограду, тощо;

–галузі тваринництва – розвиток племінної справи, збереження і підвищення генетичного потенціалу з метою отримання висококласного племінного молодняку вітчизняних порід; та підвищення продуктивності худоби і наросування товарної продукції; реконструкція тваринницьких приміщень; впровадження інтенсивних ресурсозберігаючих технологій; створення мережі племзаводів і племрепродукторів по роботі з кращими породами і лініями сільськогосподарських тварин; відновлення або додаткове створення пунктів штучного запліднення сільськогосподарських тварин для обслуговування худоби господарств населення;

–у сфері переробки сільськогосподарської продукції - створення та впровадження ресурсозберігаючих технологічних ліній з глибокої переробки сільськогосподарської продукції та супутньої продукції промислових переробних підприємств; їх реконструкція та технічне переоснащення; нарощування виробничих потужностей, розширення технологічних ліній з виготовлення нових видів продовольчої продукції, особливо продуктів дитячого харчування;

–по інших напрямках – формування інфраструктури ринку по придбання і реалізації сільськогосподарської та іншої продукції господарств населення, їх агросервісного обслуговування; організація сфери технологічних і інформаційних послуг на селі; розвиток туристсько-рекреаційного комплексу: сімейного багатoproфільного літнього та зимового гірсько-спортивного туризму, пізнавально-оздоровчого відпочинку та бальнеологічного лікування; розвиток спеціальних економічних зон з урахуванням їх функціонального призначення.

Через механізми економічного регулювання у сільському господарстві слід стабілізувати, а надалі й підвищити норму нагромадження капіталу галузі та її інвестиційну привабливість.

Висновки: 1. Внаслідок міжгалузевих диспропорцій сільське господарство щорічно втрачає більше 6 млрд. грн. грошових доходів і впродовж останніх 8 років є збитковим. Сільськогосподарські товаровиробники не мають достатніх коштів навіть на мінімальні інвестиції, а тому аграрний капітал не лише не відтворюється, а й скорочується. 2. Проблема інвестиційного забезпечення сільського господарства може бути розв'язаною лише за умови усунення міжгалузевих диспропорцій шляхом регулювання норми прибутку у галузях економіки і державної підтримки галузі через ціновий, кредитний, податковий, митний та інші економічні механізми. 3. З метою розробки та реалізації стратегії усунення міжгалузевих диспропорцій доцільно створити спеціальну комісію з питань стратегічного регулювання економіки. 4. Усунення міжгалузевих диспропорцій на основі механізму регулювання норми прибутку у галузях економіки потребує здійснення інших заходів щодо фінансової, організаційної, економічної, адміністративної та іншої підтримки аграрної сфери. 5. Усунення негативного впливу міжгалузевих диспропорцій в аграрній сфері сприятиме активна інвестиційна політика, найбільш важливим завданням якої є збільшення інвестицій у основний капітал сільського господарства з 2,3 млрд. грн. у 2003 р. до 13-15 млрд. грн. в 2015 році.

Список літератури

1. Государственное регулирование или рыночное саморегулирование // Теория и практика управления. – К.: ИнвестКонсалтинг, 2004. - №5. С. 2-5.
2. Демьяненко С.И. Какая аграрная политика нужна Украине? // Зеркало недели. – 2004.- №17 (492).
3. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку // Інформац.-аналіт. зб. / за ред. П.Т. Саблука та ін. / ІАЕ УААН. К., 2003. – Вип. 6. С.-660-722.
4. Саблук П.Т., Малік М.Й., Валентинов В.Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. – К.:ІАЕ, 2002 – 294с.
5. Валентинов В.Л. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики. К.: ІАЕ, 2002.– 332с.
6. Кісіль М.І. Проблеми інвестиційного забезпечення сільського господарства і міжгалузеві диспропорції // Вісник ХНАУ. Серія„Економіка АПК”: природокористування / ХНАУ, 2004.–С.89-94.
7. Кісіль М.І. Інвестиційна та інноваційна складові доктрини аграрної політики України // Економіка АПК / ІАЕ УААН . К., 2003. - №7, С. 82-87.
8. Доповідна записка директора ННЦ ІАЕ Саблука П.Т. Президентів України „Про необхідність усунення міжгалузевих диспропорцій з метою інвестиційного забезпечення розвитку аграрної сфери”, травень 2004 р. (рукопис).
9. Джозеф Стігліц. Глобалізація та її тягар: Пер. с англ. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – 252с.

В статье рассмотрены результаты исследований с инвестиционных аспектов решения проблемы межотраслевых диспропорций

In clause results of researches from investment aspects of the decision of a problem of interbranch disproportions are considered